

УДК 392.4(477.44)

Максим Пилипак
(Уфа, Росія)

ОБРЯД СВАТАННЯ У ВЕСІЛЬНІЙ ОБРЯДОВОСТІ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ (середина ХХ – початок ХХІ століття)

На основі експедиційних записів, архівних джерел і наукової літератури автор статті розглядає обряд сватання на території Східного Поділля із середини ХХ – до початку ХХІ ст. Особливу увагу приділено аналізу традиційних атрибутів, способів виявлення згоди дівчини на шлюб та колірної гами хустки, яку дівчина дарувала нареченому.

Ключові слова: Східне Поділля, сватання, весільні атрибути, ареал поширення.

На основе экспедиционных записей, архивных источников и научной литературы автор статьи рассматривает обряд сватовства на территории Восточного Подолья из середины ХХ – до начала ХХІ в. Особое внимание уделено традиционным атрибутам обряда сватовства, способам выявления согласия девушки на брак, а также анализу цветовой гаммы платка, который девушка дарит жениху.

Ключевые слова: Восточное Подолье, сватанье, свадебные атрибуты, ареал распространения.

Based on the field notes, archival materials and scientific works, the author considers the matchmaking ritual in Eastern Podillia from the mid-XXth up to the early XXIst centuries. The author pays a special attention to analysis of traditional attributes, ways of eliciting a girl's consent to marriage and examines the colour gamut of a headscarf granted by a fiancée to her fiancé.

Keywords: Eastern Podillia, matchmaking ritual (svatannia), traditional wedding attributes, distribution area.

Одним з актуальних завдань сучасної української етнології є вивчення етнокультурної специфіки різних етнографічних зон, у тому числі з'ясування стану збереження, характеру побутування весільного обряду в сучасних умовах, виявлення тенденції зникнення та інноваційних змін його форм.

Вагоме місце у вивченні традиційної весільної обрядовості українців займають праці О. Кравець [27], В. Борисенко [16; 17; 19], Н. Здоровеги [23], В. Кушніра та Н. Петрової [28], І. Несен [30], ін.

Питання дослідження весілля власне Східного Поділля порушено в публікаціях В. Борисенко [18], В. Гадомського [21], Н. Черняк [34], Ю. Шахової [35], Т. Тисячної [32], С. Загнибіди [22], Т. Ілик [24], А. Кардаш [26], О. Маєвської [29] та ін.

Спираючись на джерельну базу експедиційних досліджень, узагальнивши архівний матеріал та історіографічний доробок, розглянемо обряд сватання на Східному Поділлі з притаманними йому загальноподільськими та локальними рисами.

Весільна обрядовість в Україні, як і весільні звичаї інших слов'янських наро-

дів, починалася зі *старостів* або *сватання* [23, с. 63].

На переважній частині Поділля сватати дівчину хлопець ішов разом з родичами (це були старші чоловіки, куми або інші родичі) та з молодим товаришем – *боярин*ом або *сватом*. Як видно з експедиційних матеріалів, розрізняли мале та велике сватання. У великому сватанні участь брали ще й хрещені батьки молодого. Для вдалого сватання кількість учасників обов'язково мала бути непарною: «*Всіх має бути непарне число, чи сім, чи дев'ять... можливо, того, що за парюю йдуть, тому зарання домовлялися, скільки прийде душ*» [12, арк. 1]. Сватачів дівчини називали *старостами*, а подекуди – *сватами*: «*Сватати дівку ходили здебільшого рідні вуйки (брати батька або матері) або далші родичі чи навіть сусіди, але обов'язково жонаті. Сватачі називаються "старостами"*» [1, арк. 2].

Вірогідно, у давнину сватами називали всіх родичів молодих (корінь слова *сват*, як і слів *свадьба*, *сваха*, той самий, що і в прийменника «свій») [31, с. 200]. За традицією сватів (*старостів*) садили за стіл і пригощали: «*Як заходили в хату, то ка-*

зали: “Дай, Боже, щастя!”. Старостів садовили за стіл, пригощалися, співали. Один із сватів каже, що тепер нас треба позначити, щоб було видно, чого ми до Вас прийшли» [11, арк. 1].

Ідучи сватати дівчину, у деяких районах старости брали із собою весільний атрибут – *палицю*. Такий давній звичай фіксується в деяких селах Гайсинського, Оратівського, Іллінецького, Чернівецького та Ямпільського районів Вінницької області. Ф. Вовк зазначав, що палиці в руках у старостів є емблемою їхнього титулу послів [20, с. 228]. Є. Кагаров трактував цей предмет як фалічний символ, що існував у міфології поза солярним культом [25, с. 177], а О. Фрейденберг пов'язувала первинне значення палиці із жеребом [33, с. 691]. Про давнє ритуальне значення цього атрибута свідчить архаїчний вислів «стріла полетіла», зафіксований на Хмельниччині: «*Ідуть і беруть велику тичку, і то в нас кажуть, що всьо – стріла полетіла*» [7, арк. 9]. Зайшовши до хати, старости зверталися до господарів з традиційною промовою про куницю-молодицю. Така *промова на сватанні* була характерна для багатьох населених пунктів Східного Поділля. Не фіксується вона лише в с. Самгородок [8, арк. 2] Козятинського району Вінницької області. Імовірно, відсутність цього обряду пов'язана із забуттям традицій.

На знак згоди дівчина підносила старостам *рушники* або *хустку*. Давній звичай подавати старостам рушники поширений у більшості населених пунктів. За матеріалами експедицій, рушники були переважно *вишитими*, рідше – *тканими*.

Територія поширення подавання старостам *вишитих* рушників вузькою смугою тягнеться з північного заходу на південний схід Поділля, охоплюючи такі населені пункти, як Бірків (Літинський р-н), Щаслива (Липовецький р-н), Слобідка (Іллінецький р-н), Слободище (Іллінецький р-н), Краснопілка (Гайсинський р-н), з приляганням до неї с. Семенівка (Шаргородський р-н) в центрі Вінницької області та сс. Франківка (Ямпільський р-н) й Зеленянка (Крижопільський р-н) на півдні Вінниччини, а також селища Дунаївці на півдні Хмельницької області.

Пов'язування старостів *тканими* рушниками зафіксовано на півдні Вінницької області у Ямпільському районі.

У більшості населених пунктів молодому дівчина підносила *хустку на знак згоди* вийти заміж. У своїй розвідці ми простежили дотримання на різній території традиції подавати молодому на знак згоди хустку певного кольору. Подавання молодому хустки *білого* кольору характерне для більшості сіл північних, центральних, східних та південних районів Вінницької області, а також с. Дружне (Красилівський р-н) на півночі Хмельниччини. Ареал подавання *червоної* хустки, охоплюючи населені пункти Малинки (Погребищенський р-н), Сологубівка (Оратівський р-н), Соболівка, Орлівка та Брідок (Теплицький р-н), Вербка (Крижопільський р-н) та Дорошівка (Ямпільський р-н), вузькою смугою тягнеться з північного сходу на південний захід. Поширення *червоної квітчастої* хустки зафіксовано в північних (Козятинському та Калинівському) районах Вінницької області, а також у с. Слободище (Іллінецький р-н) на сході та с. Вільшанка (Крижопільський р-н) на півдні Вінниччини. Побутування *вишитої* хустки спорадично зафіксовано на сході Вінниччини (с. Бубнівка Гайсинського р-ну, м. Іллінці), а також на півдні Хмельниччини (селище Дунаївці).

Інша давня традиція вияву згоди на шлюб – піднесення молодому замість хустки рушників – виявлена в деяких селах Вінницького, Бершадського, Калинівського, Крижопільського та Літинського районів Вінницької області.

У с. Степанки Барського району Вінницької області дівчина на знак згоди ставила *чарки* на стіл, а відмовляючи, давала *кабака* (гарбуза) [9, арк. 1]. Давній звичай подавати гарбуза як відмову сватам, за нашими матеріалами, у середині ХХ ст. побутував лише спорадично.

У статті ми розглянули способи пов'язування хустки молодому, що також створювало своєрідність локального варіанта весілля. Польові матеріали засвідчили, що цей спосіб був досить різноманітним на Поділлі.

Найпоширенішим є спосіб пов'язування хустки молодому *через плече*. Побутування цієї обрядодії поширене в західних районах Вінницької області – Жмеринському та Літинському. Менш поширеним названий спосіб пов'язування хустки є в південних та східних районах Віннич-

чини – у Могилів-Подільському, Піщанському, Томашпільському, Чернівецькому, Шаргородському, Липовецькому, Оратівському та Погребищенському районах, на півночі – у Козятинському районі Вінницької області, а також у Красилівському та Летичівському районах Хмельницької області. Ареал пов'язування хустки *через плече* вигнутою смугою тягнеться з північного сходу на південний захід, охоплюючи населені пункти Погребищенського, Козятинського, Липовецького, Літинського, Жмеринського, Шаргородського, Могилів-Подільського, Чернівецького та Томашпільського районів Вінницької області, з додаванням до нього с. Болгани (Піщанський р-н) – на півдні Вінниччини та с. Дружне (Красилівський р-н) – на півночі Хмельницької області, с. Лисогірки (Летичівський р-н) – на сході Хмельниччини.

Спосіб *перев'язування руки* притаманний переважно східним та південно-східним районам Вінниччини: Оратівському та Гайсинському. Поодинокі ця обрядодія побутує в центральному районі – Вінницькому; у західному – Барському, у північному – Калинівському, у південному – Ямпільському, а також у Дунаєвецькому та Красилівському районах Хмельниччини. Ареал *перев'язування руки* розмитий і окремі випадки фіксуються у всіх населених пунктах Вінницької області, а також у селищі Дунаївці на півдні Хмельницької області.

Наступним способом вияву згоди на шлюб є *затикання хустки за пояс*. Обрядодія зафіксована в окремих населених пунктах Вінницького, Крижопільського, Літинського, Іллінецького, Погребищенського, Теплицького районів Вінницької області та в Красилівському районі Хмельницької області. Характерним є явище, коли дівчина *підносила хустку* (без пов'язування) молодому. Ця традиція побутувала в більшості сіл Вінницького, Барського, Бершадського, Тростянецького, Гайсинського, Калинівського, Хмельницького, Крижопільського, Козятинського, Немирівського, Мурованокурловецького, Оратівського, Тульчинського, Іллінецького, Чернівецького, Тиврівського, Шаргородського та Ямпільського районів Вінниччини. Отже, як засвідчили польові дослідження, поширення обрядодії подавання дівчиною хустки та спосіб її

пов'язування на території Поділля є поліваріантним. Різні варіанти пов'язування хустки ми зафіксували навіть у межах одного села. Зокрема, у с. Малинки Погребищенського району Вінницької області дівчина могла пов'язувати праву руку хлопця хустиною або ж затикати її за крайку [6, арк. 2]. Виокремлюється спосіб дарування хлопцеві хустки в с. Вербка Крижопільського району Вінницької області: на сватанні дівчина *підперизувала* хлопця хусткою [10, арк. 1].

Зі слів респондентів дізнаємося, що із середини ХХ ст. обряд сватання знає певних трансформацій, зокрема збільшується кількість старостів, а саме пов'язування здійснювали вже після пригощання: *«Пов'язували вже після того, як старостів пригостили, а не відразу. Молода чіпляє молодому хустку, батькові – рушника, матері – хустку, а тепер – скільки душ прийде, то стільки хусток жінкам і рушників – чоловікам. Рушники вишиті чи набивні»* [12, арк. 1]. Подібна традиція побутує і в с. Бірків Літинського району Вінницької області, де молода, виносячи хустку на тарілці, промовляє: *«Дарую тобі хустину, щоб мав мене за дружину»*. Другу хустку дарує майбутній свекрусі зі словами: *«Дарую Вам хустину, щоб мали мене за рідну дитину»*. Майбутньому свекрові – сорочку: *«Дарую вам сорочку, щоб мали мене за рідну дочку»* [3, арк. 3].

Колір хустки, якою в'язали молодого, був переважно білий, але в'язали хустку – однотонну або квітчасту – по-різному. Для прикладу, у селах Красилівського району Хмельницької області: у с. Митинці молода затикала молодому хустку за пояс [12, арк. 1]; у с. Хотьківці – *перев'язувала* молодому руку [15, арк. 1]; у с. Заруддя молода чіпляла хустку до боку [13, арк. 1]; у с. Вереміївка пов'язували також руку, але тільки квітчастою хусткою з бережком [14, арк. 1]. Проте, як показав матеріал, спільною рисою для всіх досліджуваних сіл є те, що хусткою, якою був пов'язаний молодий на сватанні, свекруха зав'яже молоду під час здійснення обряду покривання. На сучасному етапі дослідження зафіксовано зміни в обряді сватання: на сватанні батькові до рушника дають ще й сорочку.

Крім подавання старостам рушників, дарування хустки парубкові, невід'ємним

атрибутом на сватанні є *використання хліба* як ознаки згоди на шлюб та проведення з ним певних обрядодій. У своїй розвідці ми докладно розглянули *обрядодії з хлібом* на території Вінниччини та Хмельниччини як знак згоди на шлюб. На переважній частині досліджуваного регіону, зокрема в селах Вінницького, Барського, Гайсинського, Крижопільського, Козятинського, Літинського, Могилів-Подільського, Немирівського, Іллінецького, Погребищенського, Томашпільського, Шаргородського та Чечельницького районів Вінницької області та Дунаєвецького й Теофіпольського районів Хмельницької області поширений звичай *обміну* хлібом між сватачами та господарями. У с. Лисогірки Летичівського району Хмельницької області хлібом не обмінювалися, а зберігали до самого весілля [2, арк. 7], що, імовірно, пов'язувалося з можливістю повернути його. Проте таке явище було вкрай рідкісне, оскільки, за повір'ям, відмовити старостам, які прийшли сватати молоду, уважалося накликати нещастя [23, с. 70].

Малопоширеною є обрядодія *розрізання хліба дівчиною*, що її зафіксували в сс. Краснопілка (Гайсинський р-н), Мартинівка (Жмеринський р-н) та Бабин (Іллінецький р-н) Вінницької області. Локальні особливості при обряді «ділити хліб» простежуються в межах одного району (Оратівського) Вінницької області: так, у с. Сологубівка, даючи згоду вийти заміж, дівчина *розламувала хліб* [5, арк. 5], у с. Скоморошки, окрім розламування, дівчина *роздавала* шматочки хліба всім присутнім на сватанні, у с. Кожанка ця обрядодія дещо трансформована: дівчина лише *відламувала шматочок* від принесеної хлібини [4, арк. 2].

Хліб, який принесли старости на сватання, за традицією потрібно було з'їсти: це також, очевидно, було пов'язано з актом згоди, і лише в с. Лисогірки Летичівського району Хмельницької області його не розрізали, щоб можна було повернути в разі відмови.

Традиційно на сватанні домовлялися про час та місце проведення весілля, кількість запрошених гостей, інші витрати. У селах Красилівського району на Хмельниччині після сватання дівчина вважалася зарученою. Вона вже не мала права йти за дружку на весілля, але на гуляння ще могла ходити [14, арк. 2].

Після вдалого сватання відбувалося пригощання сватачів; такий звичай побутує на всій досліджуваній території.

Отже, доходимо висновку, що *сватання* як один з важливих традиційних структурних актів передвесільної частини побутує й до сьогодні. У частині сіл зафіксовано збереження (50-ті роки ХХ ст.) давнього атрибуту сватачів – палиці, а також архаїчної промови про куницю. На всій дослідженій території поширене використання таких атрибутів, як хустка, рушник та хліб.

Архівні джерела

1. АНФРФ ІМФЕ. – Ф. 14-3, од. зб. 908 (*Парасунько В. С.* Фольклорно-етнографічні записи (опис весілля та весільні пісні; календарно-обрядова поезія: колядки, щедрівки, веснянки, купальські пісні), проведені в різних селах Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл. (Глидівка, Кукавка, Озаринці). 1922–1923 рр.; 1926–1927 рр., рукопис, 127 арк.).

2. АФВДПУ. – Ф. 1, оп. 10, спр. 2 (*Варцаба О. А.* Українські народні звичаї та обряди с. Лисогірки Летичівського р-ну Хмельницької обл. Весільні звичаї та обряди. Комп'ютерний набір. Арк. 7–45).

3. АФВДПУ. – Ф. 1, оп. 11, спр. 13 (*Зайцева О. В.* Весільні звичаї та обряди с. Бірків Літинського р-ну Вінницької обл., рукопис, 11 арк.).

4. АФВДПУ. – Ф. 1, оп. 15, спр. 21 (*Марченко Т.* Українські народні звичаї та обряди с. Кожанка Оратівського р-ну Вінницької обл. Весільні звичаї та обряди, рукопис, 7 арк.).

5. АФВДПУ. – Ф. 1, оп. 15, спр. 72 а (Українські народні звичаї і обряди. Весільні звичаї та обряди с. Сологубівка Оратівського р-ну Вінницької обл., комп'ютерний набір, 15 арк.).

6. АФВДПУ. – Ф. 1, оп. 17, спр. 1 (*Єсипова І. О.* Українські народні звичаї та обряди с. Малинки Погребищенського р-ну Вінницької обл. Весільні звичаї та обряди, рукопис, 10 арк.).

7. АФВДПУ. – Ф. 22, оп. 16, спр. 14 (*Тернушак Т. Я.* Українські народні звичаї та обряди с. Гальчинці Теофіпольського р-ну Хмельницької обл. Весільні звичаї та обряди, рукопис, арк. 9–23).

8. АФВДПУ. – Спр. М. Пилипака-1 (Матеріали, записані в с. Самгородок Козятинського р-ну Вінницької обл. 12 жовтня 2005 року, комп'ютерний набір, 21 арк.).

9. АФВДПУ. – Спр. М. Пилипака-2 (Матеріали, записані в с. Степанки Барсько-

го р-ну Вінницької обл. 1 жовтня 2005 року, комп'ютерний набір, 4 арк.).

10. АФВДПУ. – Спр. М. Пилипака-3 (Матеріали, записані в с. Вербка Чечельницького р-ну Вінницької обл. 18 серпня 2007 року, комп'ютерний набір, 10 арк.).

11. АФВДПУ. – Спр. М. Пилипака-14 (Матеріали, записані в с. Хотьківці Красилівського району Хмельницької обл. 25 червня 2007 року, комп'ютерний набір, 12 арк.).

12. АФВДПУ. – Спр. М. Пилипака-17 (Матеріали, записані в с. Митинці Красилівського р-ну Хмельницької обл. 26 липня 2007 року, комп'ютерний набір, 11 арк.).

13. АФВДПУ. – Спр. М. Пилипака-27 (Матеріали, записані в с. Заруддя Красилівського р-ну Хмельницької обл. 28 липня 2007 року, комп'ютерний набір, 8 арк.).

14. АФВДПУ. – Спр. М. Пилипака-28 (Матеріали, записані в с. Вереміївка Красилівського р-ну Хмельницької обл. 29 липня 2007 року, комп'ютерний набір, 10 арк.).

15. АФВДПУ. – Спр. М. Пилипака-32 (Матеріали, записані в с. Хотьківці Красилівського р-ну Хмельницької обл. 24 липня 2007 року, комп'ютерний набір, 9 арк.).

Література

16. *Борисенко В. К.* Нова весільна обрядовість в сучасному селі: (на матеріалах південно-східних районів України) / В. К. Борисенко ; АН УРСР, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К. : Наук. думка, 1979. – 134 с.

17. *Борисенко В. К.* Весільні звичаї та обряди на Україні: історико-етнографічне дослідження / В. К. Борисенко ; АН УРСР, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К. : Наук. думка, 1988. – 192 с.

18. *Борисенко В. К.* Весільні звичаї та обряди / В. К. Борисенко // Поділля: історико-етнографічне дослідження. – К. : Вид-во незалежного культурного центру «Доля», 1994. – С. 217–228.

19. *Борисенко В. К.* Українське весілля: традиції і сучасність / В. К. Борисенко. – К. : Стилос, 2010. – 136 с.

20. *Вовк Хв.* Шлюбний ритуал та обряди на Україні / Хв. Вовк // Студії з української етнографії та антропології. – Прага : Укр. громад. видавничий фонд, 1926. – С. 215–337.

21. *Гадомський В.* Родинна обрядовість у с. Заливанщина Калинівського району на Вінниччині / В. Гадомський // Народна культура Поділля в контексті національного виховання: зб. наук. праць. – Вінниця, 2004. – С. 107–115.

22. *Загнибіда С.* Весільні звичаї та обряди с. Купин (Хмельницький район Вінницької області) // Матеріали до етнології Поділля:

польові дослідження. – Вінниця, 2005. – Вип. 1. – С. 79–80.

23. *Здоровега Н. І.* Нариси весільної обрядовості на Україні / Н. І. Здоровега ; АН УРСР, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К. : Наук. думка, 1974. – 158 с.

24. *Ілик Т.* Передвесільний обряд (сватання, коровай, передвесільна п'ятниця) в с. Велика Стадниця (Вінницький район Вінницької області) / Т. Ілик // Матеріали до етнології Поділля: польові дослідження. – Вінниця, 2005. – Вип. 1. – С. 83–86.

25. *Кагаров Е. Г.* Состав и происхождение свадебной обрядности / Е. Г. Кагаров // Сборник Музея антропологии и этнографии. – Ленинград : Изд-во АН СССР, 1929. – Т. 8. – С. 152–195.

26. *Кардаш А.* Весільний обряд м. Шаргорода на Вінниччині / А. Кардаш // Матеріали до етнології Поділля: польові дослідження. – Вінниця, 2005. – Вип. 1. – С. 83–86.

27. *Кравець О. М.* Сімейний побут і звичаї українського народу / О. М. Кравець ; АН УРСР, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К. : Наук. думка, 1966. – 138 с.

28. *Кушнір В. Г.* Традиційна весільна обрядовість Одещини (20–80-ті рр. ХХ ст.) / В. Г. Кушнір, Н. О. Петрова. – Одеса : Гермес, 2008. – 256 с.

29. *Маєвська О.* Коровайний обряд в українському весіллі с. Митки: (Барський район Вінницької області) / О. Маєвська // Матеріали до етнології Поділля : польові дослідження. – Вінниця, 2005. – Вип. 1. – С. 94–95.

30. *Несен І. І.* Весільний ритуал Центрального Полісся: традиційна структура та релігійні форми (середина ХІХ – ХХ ст.) / І. І. Несен. – К. : Центр захисту культурної спадщини від техногенних катастроф, 2004. – 280 с.

31. *Романюк П. Ф.* Из опыта картографирования свадебного обряда правобережного Полесья / П. Ф. Романюк // Полесский этнолингвистический сборник. – М. : Наука, 1983. – С. 198–205.

32. *Тисячна Т.* Весілля в с. Гордіївка Тростянецького району на Вінниччині: минуле і сучасність / Т. Тисячна // Народна культура Поділля в контексті національного виховання: зб. наук. праць. – Вінниця, 2004. – С. 126–129.

33. *Фрейденберг О. М.* Миф и литература древности / О. М. Фрейденберг. – М. : Восточная литература, 1995. – 800 с.

34. *Черняк Н.* Покривання молодої у весільному обряді с. Слободище Іллінецького району на Вінниччині / Н. Черняк // Народна культура Поділля в контексті національного виховання: зб. наук. праць. – Вінниця, 2004. – С. 115–120.

35. *Шахова Ю.* Весілля у Брацлаві на Вінниччині / Ю. Шахова // Народна культу-

ра Поділля в контексті національного виховання: зб. наук. праць. – Вінниця, 2004. – С. 120–126.

Список скорочень

АНФРФ ІМФЕ – Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інститу-

ту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

АФВДПУ – Архівні фонди Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (приватний архів В. А. Косаківського)